

Hans Ester

Hans Ester (geb. in Utrecht, 1946) doceert literatuurwetenschap en Zuid-Afrika-Studies aan de Radboud Universiteit Nijmegen; publicaties over de Duitse letterkunde van de negentiende eeuw, de DDR, Zwitserland en in het bijzonder over: Zuid-Afrika.

Met Elisabeth Eybers (1915–2007) is een fenomenale dichteres heengegaan

Van de vele gesprekken die ik met de op zaterdag 1 december 2007 overleden dichteres Elisabeth Eybers mocht voeren, heb ik nooit notities gemaakt. Behalve vorig jaar, toen Elisabeth Eybers tegen mij zei: "Humor is die belangrijkste waarmee jy jou kan beskerm". Die zin vond ik zo treffend voor haar gedichten en voor de toon van haar brieven dat ik die heb opgeschreven.

Vanaf haar jeugd in het West-Transvaalse dorp Schweizer-Reneke tot aan haar laatste jaren toen zij haar huis aan de Stadionkade in Amsterdam nauwelijks meer verliet, is Elisabeth Eybers een kwetsbaar mens geweest. Dat blijkt duidelijk uit haar autobiografische schets over het leven als "pastoriedogter" in de pastorie van Schweizer-Reneke waar haar vader, die aan de Vrije Universiteit in Amsterdam theologie had gestudeerd, predikant was. Deze schets verscheen in het verzamelboek *Herinnering se wei. Afrikaanse skrywers oor hulle jeug* uit 1966. Als kind trok Elisabeth Eybers zich graag terug op haar geheime plekje in de pastorietain: "Hier het klimop weelderig gegroei en was die klippe met mos bedek. Agter 'n struik het ek vir my van boomstompe 'n bankie gemaak; in hierdie skuilplek was ek doof vir elke groep en het niemand my ooit ontdek nie." Het is verleidelijk om een relatie te leggen tussen het zich verstoppen in de pastorietain en de camouflage van de taal in de vorm van de gedichten. Over een kwetsbaar schoolmeisje schreef zij het verhaal "Die wit sakdoek", dat eerst in *Die Huisgenoot* (21 juni 1940) uitkwam en later in de bundel *Kwartet* (1957) werd opgenomen. Dit is een van de zes verhalen van haar hand die overigens slechts aan enkelen bekend zijn. Diezelfde mate van onbekendheid geldt voor de literaire kritieken die Elisabeth Eybers gedurende de jaren dertig en veertig van de twintigste eeuw schreef. Samen met enkele toespraken van later datum bundelde J. C. Kannemeyer deze teksten onder de titel *Voetpad van Verkenning* in 1978. In het exemplaar dat ik van de dichteres ontving, schreef zij op haar toenmalige adres Van Breestraat 44 de opdracht: "Vir Hans Ester, hierdie jeugsondes opgegrawe deur ander maar inderdyd gepleeg deur Elisabeth Eybers". Een dergelijke manier van zich presenteren was karakteristiek voor Elisabeth Eybers. De onderwerpen van deze kritieken en beschouwingen sluiten nauw aan bij het thema van haar "Skripsie vir Afrikaans

Honneurs" met de titel *Die ontwikkeling van individualisme in die Afrikaanse liriek* die zij in februari 1937 aan de Universiteit van die Witwatersrand indiende. In deze scriptie geeft Elisabeth Eybers in haar beoordeling van de nieuwe generatie dichters in het Afrikaans ook een typering van zichzelf: "As ons ons geroepe voel om 'n etiese oordeel te vel, laat ons dan gerus die kunstenaar sy onmaatskaplikheid verwyf; maar as ons sy werk volgens estetiese maatstaf wil beoordeel, aanvaar ons sy individualistiese aanleg met dankbaarheid omdat dit hom in staat stel om homself te ken en te openbaar, en, insoverre as wat hy intens en eerlik mens is, om sodoende die essensiële Mens, die mens van alle nasies en tye, 'n gestalte te gee deur middel van sy persoonlike belydenis." Het woord "belydenis" had Elisabeth Eybers al eerder op een prominente plaats gebruikt. Namelijk in de titel *Belydenis in die skemering*, haar in 1936 verschenen debuutbundel. De universitaire leermeester van de dichteres was de schrijver C. M. van den Heever. In zijn voorwoord tot de eerste druk schrijft Van den Heever onder meer het volgende: "En so bring hierdie jong Afrikaanse digteres 'n verrassende bydrae tot ons poësie, want al ontbreek die sekere lyn van die geoefende kunstenaar hier en daar, hoor ons in haar werk die aksent van innerlik gevonde waarheid en, soos by alle egte digters, die gebed van die hart wat vergeefs gesoek het na heling en rus." In de latere uitgaven van deze bundel binnen de *Versamelde Gedigte* is Van den Heever niet meer te vinden. Literatuurhistorisch gezien is dat jammer, evenals het feit dat Elisabeth Eybers uit *Belydenis in die skemering* slechts een handjevol gedichten goed genoeg vond om in latere verzamelbundels van haar poëzie te worden opgenomen.

Vanuit haar kwetsbaarheid zocht Elisabeth Eybers naar bescherming. De meest solide bescherming vond zij in haar dichterlijke taal. In *Die stil avontuur*, een vroege bundel gedichten uit 1939, gaat de vreugde over het eerste kindje dat zij en haar man Albert Wessels hebben gekregen gepaard met angst over de gevaren van het leven die op dit meisje wachten. Het gedicht "Die eerste nag" begint met het couplet:

Hoe veilig en stil is my kindjie se slaap,
Die tastende handjies so vreedzaam gevou,
Die soekende mondjie geslote en soet,
Die ogies 'n skemering van blank en blou.

Daarna volgen de bedes van de moeder van het kindje. Het zijn, om met Van den Heever te spreken "gebede van die hart". Verrassend genoeg zijn het echter geen gebeden tot God. De laatste bede luidt:

O duistere Nag, wees goed vir my kind
Later, wanneer jy haar wakker vind.

Bij alle bedreigingen en geniepigheden van het bestaan is de taal van het gedicht voor Elisabeth Eybers het medium van weerstand. Zij is zich ervan bewust dat ze door geboorte te schenken ook de dood heeft geprolongeed. Een dergelijke gedachte is slechts te verduren door de balans van het gedicht. In het gedicht krijgen verdriet en pijn een gestalte die een overwinning op de door hen veroorzaakte wanhoop is. Ook als is het woord een kleine voorsprong op de fnuikende aantasting van het broze menselijke lichaam, het is en blijft een voorsprong. Het is een ademtocht die bevochten is op de berusting in het onvermijdelijke levenseinde. Na de emigratie van Elisabeth Eybers naar Nederland in 1961 als gevolg van het overspel van haar echtgenoot krijgt de poëtische taal nog een extra dimensie. De dichteres moet nu haar eigen taal verdedigen tegen het opdringerige Nederlands. Het Afrikaans is haar privé-domein waarvan de territoriale integriteit niet mag worden aangetast. Deze moeizame verhouding tegenover het Nederlands en niet minder tegenover de lastige Nederlanders had tot gevolg dat het dichten voor Elisabeth Eybers na 1961 het karakter van een reddingsboei kreeg. De onhebbelijkheden van Nederland krijgen een plaats binnen een uitermate fijnzinnig spel met haar eigen taal. De bundels *Balans* uit 1962 en *Onderdak* uit 1968 getuigen de strijd met de vreemde wereld. Tot die vreemde wereld behoort ook het weer:

November

Die winter kom my te na,
die mis het te veel verteer,
wat ek met my mee wou dra
het die ewenaar afgekeur.
In nederige skemering
laat die son sy bestaan vermoed,
reëndruppels trommel dis goed,
is gedaan, dit is uitgedoof.
Die wekker wek my, ek sing
en wandel in geloof.

Uit: *Balans*

Het meest representatieve gedicht voor de confrontatie tussen de dichteres en Nederland is het gedicht "Ode aan kontroleur de Laar" uit *Onderdak* waarin de Nederlandse ambtenarij gepersonifieerd wordt in de belastinginspecteur De Laar. Laatstgenoemde stuurt de spreekster met de zin "Soek eers die juiste syfers en kom terug" weer naar huis om haar gegevens op orde te brengen. Dit is een zeer bijzonder gedicht, omdat de dichteres zich opeens realiseert dat de Zuid-Afri-

kanen die tot een andere bevolkingsgroep behoorden dan zij voortdurend in de situatie verkeerden waarin zij door ambtenaren als De Laar op hun nummer werden gezet. Dit lijkt mij een van de eerste gedichten van Elisabeth Eybers waarin de politieke realiteit van het toenmalige Zuid-Afrika aan de orde komt.

Elisabeth Eybers werd geboren in 1915. Zij stierf in 2007. In 1961 kwam zij naar Nederland. Van haar leven bracht zij nagenoeg even veel tijd in Zuid-Afrika door als in Nederland, namelijk 46 jaar. Zelfs wanneer we haar jeugd jaren in Zuid-Afrika hierbij in aanmerking nemen, moeten we concluderen dat Nederland een gunstige uitwerking heeft gehad op de dichtelijke productiviteit van Elisabeth Eybers. Ik voeg eraan toe: Nederland heeft als steen des aanstoots een noodzakelijke dichtelijk-inspirerende functie tijdens haar tweede leven vervuld.

Een frequent opduikend element uit de gedichten uit de Nederlandse jaren van Elisabeth Eybers is het gebruik van het Nederlands binnen de door de gedichten omsloten dialogen met Nederlanders. Ook hier is controleur De Laar te noemen. Ook het eigen kleinkind figureert, Nederland sprekend, in het gedicht "Deesdae" uit de bundel *Dryfsand* (1985). De veranderde context van het Nederlands binnen het gedicht laat de verandering zien. Tijdens de jaren zeventig en tachtig begint de productieve strijd met Nederland in heftigheid af te nemen. Nederland blijkt toch ook beminlijke kanten te hebben en iets van een thuis te bieden. Maar op een ander vlak vindt er wel een strijd plaats: tegen het verval van het eigen lichaam, tegen de vele kwalen die met het oud worden verbonden zijn. Hier toont Elisabeth Eybers hoe verrukkelijk ironisch zij zichzelf kan beschouwen. Van zelfmedelijden geen spoor. Evenmin van zelfonderschatting. De dichteres weet wat zij waard is en schept tegen alle vergankelijkheid in een dichtelijke vorm die tegen ieder ruig seizoen is opgewassen. De gedichten leiden niet een explosieve triomf maar wel tot een milde glimlach dat het opnieuw is gelukt om een kleine voorsprong op het verval te behouden. En bovendien zien we dat de laatste dichtbundels het vroeger nogal scherp gevoerde gesprek met de ouders opnieuw vorm geven, maar wel veel milder dan vroeger. Ouder wordend, is Elisabeth Eybers naar haar ouders teruggekeerd. De hernomen dialoog met de ouders was een vorm van genoegdoening en zelfonderzoek. Van de gesprekken met Elisabeth Eybers herinner ik me dat zij het liefste praatte over haar jeugd in Schweizer-Reneke. De details van het leven vroeger die zij ter sprake bracht, waren verbluffend. Een uiterlijk teken van de gezochte balans tussen vader en moeder was de tweetaligheid van de bundels die vanaf *Tydverdryf / Pastime* (1996) uitkwamen. Of de balans op den duur naar het Engels zou zijn doorgeslagen, is speculatie, maar niet helemaal van waarheid gespeend.

Elisabeth Eybers heeft door haar vele contacten met vooraanstaande Nederlandse schrijfsters en schrijvers een inspirerende rol gespeeld naar deze collega's toe. Dit brengt mij bij een onderwerp dat in de literatuur over Elisabeth Eybers

nooit besproken is: haar brieven. Gegeven het feit dat zij niet echt een telefoonmens was, laat staan een aanhangster van de e-post, was Elisabeth Eybers aangewezen op de brief als communicatiemedium met diegenen die niet in haar nabijheid verkeerden. Zij moet duizenden brieven hebben geschreven. Deze brieven zouden gerust in de schaduw van haar poëtisch werk mogen blijven, ware het niet dat zij een echt brieftalent was. Uit eigen ervaring kan ik getuigen dat iedere brief van Elisabeth Eybers een zorgvuldig samengesteld en met veel humor gezegend epistolair kunstwerk was. Haar brieven zijn bovendien niet alleen voor de adressaat van belang. Ze bevatten vaak observaties van letterkundige en politieke aard en spreken niet zelden datgene direct uit wat de gedichten via hun eigen code proberen over te dragen. Het zou een mooie taak voor een letterkundig onderzoeker zijn om van de correspondenties die Elisabeth Eybers voerde een inventarisatie te maken die wellicht tot een gepubliceerde keuze uit deze brieven kan leiden.

In dat geval denk ik dat we kunnen zien welke belangrijke rol Elisabeth Eybers binnen het literaire leven van Zuid-Afrika en Nederland en als intermediair tussen beide landen heeft gespeeld.

Het belangrijkste blijft echter dat zij lezers van heel verschillende achtergronden iets duurzaam heeft weten te bieden: genoeg, troost en de verplichting tot nadenken bij het lezen van haar prachtige poëzie.